

İBRÂHİM EFENDİ, Haydarîzâde (1864-1933)

Osmanlı şeyhülislâmı.

Musul'un Erbil kazasında doğdu. Ule-mâdan Haydarîzâde Âsım Efendi'nin oğ-ludur. Burada medresede okudu ve ayrı-ca özel ders gördü. Adliye Nezâreti'nde bir heyet huzurunda verdiği imtihanda her çeşit mahkeme reisliğinde bulunabi-lecek liyakatte olduğunu ispat ederek 20 Haziran 1884'te mertebe-i sâniye diplo-ması aldı.

19 Ağustos 1886'dan 21 Nisan 1890 ta-rihine kadar Zaho nâibliğinde bulundu ve 9 Şubat 1891'de Cizre nâibliğine getirildi. Buradaki görev süresi sona ermeden Mar-din'e gitti, ardından da görevine döne-meyeceğini bildirdiğinden yerine başkası gönderildi. Cizre'de iken üç ay kadar kay-makam vekilliği yaptı. 29 Temmuz 1894'-te Cide Bidâyet Mahkemesi reisliğine ge-tirildi. Bu görevden 13 Aralık 1895'te isti-fa etti ve on beş gün sonra Musul Vilâyeti Merkez Bidâyet Mahkemesi müddei-u-mumi muavinliğine tayin edildi. Ancak hakkındaki şikâyetler sebebiyle 29 Mart 1899'da görevinden uzaklaştırıldı. 21 Mart 1901'de Meclis-i Maârif üyesi oldu ve aynı yıl içinde kendisine İzmir ve Ha-remeyn pâyeleri verildiği gibi ardından üçüncü rütbeden Mecîdî nişanı ile ödül-lendirildi (22 Kasım 1901). Meclis-i Maârif üyeliğine ilâve olarak 21 Ağustos 1904'te Dârülhayr-i Âlî Mektebi müdürlüğüne tay-in edildi.

Kendisine bir müddet sonra İstanbul pâyesi tevcih edilen ve rütbesi ikinci de-receye çıkarılan İbrâhim Efendi, 21 Ağus-tos 1908 tarihinde yapılan tensikatta Meclis-i Maârif üyeliğinden kadro dışı kaldığı gibi 25 Ağustos'ta bulunduğu mektep müdürlüğünden de azledildi. On gün sonra Diyarbakir Merkez Nâibliği'ne getirildiyse de Merkez Tensikat Komisyo-nu'na yerine başkası tayin edildiğinden bu görevinden ayrıldı (14 Aralık 1909). Vi-lâyet İdare Meclisi'nin kendisinin memuriyet yapamayacağı kanaatine varması üzerine kadro dışı bırakılarak mâzuliyet maâşi bağlandı. Ancak 10 Temmuz 1910'-da Defter-i Hâkânî Nezâreti Umûr-ı Şer-'iyye memurluğuna tayin edildi. 30 Eylül 1911'de bu memuriyetle birlikte aynı nezârete bağlı Kadastro Mektebi Hukuk kısmına Mecelle muallimi oldu. 23 Ekim 1916'da Medresetü'l-vâizîn'de mezâhib ve turuk-ı İslâmiyye tarihi dersi muallim-liğine getirildi.

İbrâhim Efendi, 5 Ağustos 1918 tarihli irâde-i seniyye ile Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye üyeliğine tayin edildi. Kısa bir müddet sonra Ahmed İzzet Paşa'nın istifası ile Tefvik Paşa tarafından, Mütareke'nin ve İtilâf devletleri donanmalarının İstanbul önlere doğru ilerlediği sıkıntılı günlerde kurulan ve İttihatçılar'a karşı olduğu gibi bir Hürriyet ve İtilâf hükümeti de sayıl-mayan ve daha ziyade "Padişah kabinesi" diye nitelendirilen kabineye şeyhülis-lâm olarak tayin edildi (11 Kasım 1918). İki gün sonra kurulan ikinci Tefvik Paşa kabinesinde tekrar meşihat makamına getirildi. Kabine içinde 24 Şubat 1919 tarihinde yapılan büyük değişiklikte yine makamını korudu.

Tefvik Paşa'nın 3 Mart 1919'da istifası üzerine İbrâhim Efendi görevinden ayrıldı. Damad Ferid Paşa tarafından kurulan yeni kabinede yeri Mustafa Sabri Efen-di'ye verilmekle beraber memleketin için-de bulunduğu durumdan ötürü kamuoyunun tatmin edilmesi zarureti hâsıl olup bazı "namuslu ve tanınmış zevatın" san-dalyesiz nâzır olarak tayinine karar verildiği için Ahmed İzzet Paşa ve Tefvik Pa-şa'nın da yer aldığı diğer bazı kişilerle bir-likte Meclis-i Vükelâ'ya memorandum (24 Mayıs 1919). Bu meclis üyeleri, kabinenin müzakere ve kararlarında ağırlıklarını du-yurabilmekle beraber alınan kararlarda etkileri olamamaktaydı. Ferid Paşa hü-kümetinin Kürt Teâlî Cemiyeti'nin faali-yetleriyle ilgili olarak oluşturduğu komis-yon içinde Abuk Ahmed Bey ve Avni Paşa ile beraber yer alarak Kürt heyetleriyle gö-rüşmelerde bulunan İbrâhim Efendi bu görevini Ferid Paşa'nın istifasına kadar sürdürdü (20 Temmuz 1919). Ferid Paşa'nın istifasından sonra sadârete getirilen Ali Rızâ Paşa kabinesinde şeyhülislâm ol-du (2 Ekim 1919). Bir ay kadar devam eden Ali Rızâ Paşa hükümetinin istifası üzeri-ne Sâlih Paşa tarafından kurulan kabine-de tekrar şeyhülislâm olarak tayin edildi (8 Mart 1920). Bu dördüncü ve son meşi-hatı ancak yirmi beş gün sürdü ve Sâlih Paşa'nın istifası üzerine hükümetten ayrıldı. Haydarîzâde daha sonra Türkiye'den ayrıldı ve Medine'de vefat etti.

Döneminin oldukça karışık siyasi çal-kantırları içinde İbrâhim Efendi hakkında devrin siyaset adamları farklı görüşler ile-ri sürmüştür. İttihatçılar'ın eski Mâliye nâzırı Cavid Bey'e göre Tefvik Paşa'nın kurduğu ilk kabinede yer alan Haydarîzâ-de, aynı kabinedeki Mâliye Nâzırı Abdur-rahman ve Evkaf Nâzırı (Kambur) Ahmed İzzet beyler gibi hem değersiz bir şahsi-yetti hem de bir "intikam adamı" idi (Ak-

şın, s. 79). Hükümeti kurma görevi Tefvik Paşa'ya verildiğinde uygun bir şeyhülis-lâm bulunmasında zorluk çekilmiş, Tef-rik Paşa meşihata eski Mısır kadısı Yah-yâ Reşid Efendi'yi getirmek istemiş, an-cak bu zatın iki yıl önce vefat ettiği anla-şılmıştı. Şeyhülislâm adayı olarak Hazîne-i Hâssa umum müdürü Refik Bey'in ara-cılığı ile saraya davet edilen Encümen-i Teftiş ve Muayene eski üyelerinden Esad Efendi'nin de bunamış olduğu haberi alınınca Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye üyesi olan İbrâhim Efendi'ye şeyhülislâmlik yolu açıl-mıştı. Kendisi henüz meşihat makamına gelebilecek nitelikte olmadığı gibi fuka-hadan da değildi. Doğu edebiyatına ve İslâm tarihine vâkıf, "cerbeze-i lisâna mâ-lik" olarak nitelendirilmekteydi (Türkgele-di, s. 163). Nitekim başka bir münasebet-ten kendisine kızın Vahdeddin, "Hiçten bir adam iken iki defa meşihata getirdik" de-miştir (a.g.e., s. 255). Aynı kabinede yer alan Kürt İzzet Bey'in Evkaf Nezâreti'ne tayinini hemşerilik alâkasıyla destekle-miştir. İzzet Bey, Kürtler nezdinde itibarı ve arkasında 5000 Kürt olduğu mülaha-zasıyla kabineye alınmıştır (a.g.e., s. 164-165). Kürt Teâlî Cemiyeti'nin faaliyetlerini ele alan hükümet Van, Diyarbakir ve Bit-lis'te meydana gelen olayların İngilizler'e işgal bahanesi verebileceğinden çekin-mekteydi. Bu konuda tavsiyelerde bulun-mak ve Kürt cemiyetlerinin gereksizliği-ni anlatmak amacıyla bölgeye memurlar gönderilmesinin gereği üzerinde durul-muş ve bölgeye asker ve para yollanma-sının zorluğu görüldüğünden cemiyetle irtibata geçilmesine karar verilmişti. Hay-darîzâde'nin bu iş için kurulan heyete bu kimliğinden istifade edilmek üzere tayin edildiği anlaşılmaktadır (a.g.e., s. 383-384). Bu durum, kendisinin âniden şeyhü-lislâmlığa yükseltilerek diğer hemşerileri yanında kabineye girmesinin pek tesadüfî olmadığı hususuna başka bir açıdan açıklık getirmektedir. Tefvik Paşa hükü-metinin istifaya zorlanması ve İtilâfçılar'ın katılacağı yeni bir kabineyle ilgili olarak İzzet Paşa'nın sürdürdüğü faaliyetlere karşı İngilizler'in gösterdiği tepki Hayda-rîzâde tarafından Tefvik Paşa'ya iletilmiş-tir (İbnülemin, XI, 1723). Ardından mey-dana gelen hükümet değişikliği bu mü-dahalelerin bir sonucu olmuş ve Hayda-rîzâde meşihatta bırakılarak geniş bir ka-bine değişikliğine gidilmiştir. Ancak bu yeni hükümetin ömrü sadece bir hafta sürmüştür.

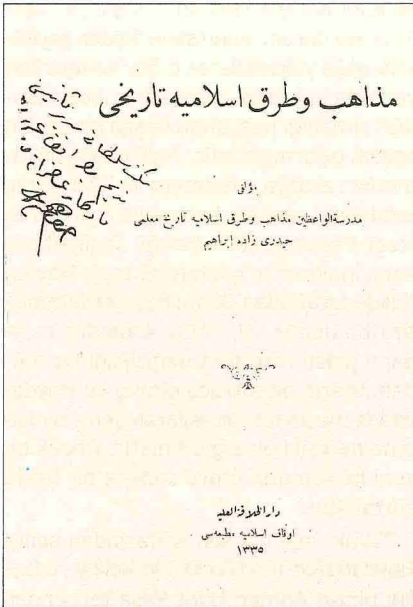
Tefvik Paşa'nın son istifasından sonra Haydarîzâde'nin Meclis-i Vükelâ'ya aday-lığı bizzat Ahmed İzzet Paşa tarafından

İBRÂHİM EFENDİ, Haydarîzâde

yapılmıştır. "Erdem ve kültürüyle gerçek-ten gözleri ve gönülleri dolduran Haydarîzâde'nin konuşmaları teselli verici idi" kayıtları, paşanın olumlu izlenimleri arasında yer almakla beraber (*Feryadım*, II, 124-125) İslâm âlemiyle irtibatın canlandırılması ve Ankara hükümetiyle anlaşmaya aracılık etmesi, dolayısıyla hilâfetin korunmasını sağlayacak teşebbüslerde bulunulması hususunda kendisinden umduğu yardımları göremediğine dair olan hayal kırıklığını da dile getirmiştir (*a.g.e.*, II, 226).

Damad Ferid Paşa hükümetlerinin Anadolu'daki milliyetçi harekâta karşı olan icraatını özellikle padişahın şahsının sakınılması noktasında tenkit ettiği anlaşılabilir. Haydarîzâde, huzurda bulunduğu bir sırada İstanbul'daki askerle Anadolu'daki askerin birleşmiş olduğunu ifade ederek eski sadrazamların padişah uğruna kendilerini feda ettiklerini, şimdiki padişahın ise sadrazam uğruna kendisini feda etmekte olduğunu söylemekten çekinmemiştir (İbnülemin, XIII, 2071). Ferid Paşa'nın ayrılması üzerine kurulan ve Kuva-yi Milliye ile uzlaşmaya önem vererek Ankara hükümetiyle irtibata geçecek olan Ali Rızâ Paşa kabinesinde meşihat makamını tekrar elde etmesi bu yoldaki siyasî davranışının bir sonucu olmalıdır.

Haydarîzâde İbrâhim Efendi'nin *Mezâhib ve Turuk-ı İslâmiyye Târîhi* adlı eserinin üzerinde ithafı bulunan iç kapağı (İstanbul 1335)

Sâlih Paşa'nın kuracağı hükümette meşihat makamının kimin tarafından doldurulacağı hususu bir müddet askıda kalmış ve Haydarîzâde'nin adaylığı başlangıçta Vahdeddin'in kendisine infiali sebebiyle söz konusu olmamıştır. Bu infialin, Haydarîzâde'nin telif ettiği *Mezâhib ve Turuk-ı İslâmiyye Târîhi* adlı eserini Ali Rızâ Paşa hükümetinde şeyhülislâm iken, padişah ve veliahda takdim ettiği nüshaların bir yanlışlık eseri olarak değişmesinden ve veliahda takdim edilen nüshanın Vahdeddin'in eline geçmiş olmasından, bu nüshadaki ithaf cümlelerinde padişahlara mahsus tâbirlerin kullanılmasından ve veliahdın tahta çıkacağı günü, devlet ve milleti selâmete erdirecek mutlu bir gün olarak telakki ettiğine dair kayıtlardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır (Türk-geldi, s. 255-256). Haydarîzâde, Mâbeyn'e birçok defa telefon açıp adaylığının âkıbetini sormakla geçen sıkıntılı bekleyişleri neticesinde, "Aramızda bir macera oldu" diyen ve şahsî infialini siyasî işlere karıştırmak istemediğini beyan eden Vahdeddin'in izin vermesiyle Sâlih Paşa kabinesine dahil olabildiği.

Arapça ve Farsça bilen Haydarîzâde'nin, dinî meselelerden ziyade siyasetle ilgilenilen son dönemin ağır gelişmeleri içinde şeyhülislâm olarak katıldığı hükümetlerde belirli bir kesimin kimliğini taşıyarak ağırlığını hissettirdiği, olup bitenlere "ümmü'l-havâdis" (*a.g.e.*, s. 262) unvanıyla anılacak kadar vâkif olduğu anlaşılmaktadır.

Amerika'daki içki yasağı dolayısıyla bu hususta İslâm dininin emirlerini anlamak için gelen Amerikalı bir gazetecinin İbrâhim Efendi ile yaptığı mülâkâtın tercümesi *Cerîde-i İlmiyye*'de neşredilmiştir ([Rebûlevvel 1338], s. 1619-1622). *Mezâhib ve Turuk-ı İslâmiyye Târîhi* adlı küçük eseri ise Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası'nda basılmış (İstanbul 1335), ayrıca Rekin Ertem tarafından sadeleştirilerek *İslâm Mezhepleri ve Tarikatları Tarihi* adıyla yayımlanmıştır (İstanbul 1981). İslâm'da itikadî ve fikhî mezhepler, bunların ortaya çıkış sebepleri, nübüvvet ve bid'at konularının ele alındığı eser, müellifin Medresetü'l-vâizin'de bu isim altında okuttuğu ders notları mahiyetindedir. Hilâfetin Osmanlı hânedanı eliinde olmasının şer'an sıhhatinin her türlü şüphe ve tereddüitten uzak olduğuna dair ortaya koyduğu kanaat (s. 31-32) ve bunun Osmanlı Devleti'nin dağılması sürecinin etkili bir silâhi olarak kullanılmaya çalışıldığı devrin güncel gelişmeleri esnasında

dile getirilmekte olması, buhranlı yıllarda mezhep tefrikalarının sakıncalarını vurgulaması ve özellikle Osmanlı hilâfetini bu anlamda takviye etme amacını gütmesi fikrî dünyasının mahiyetini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Haydarîzâde'nin *Rüyâ* (İstanbul 1329), *Terkîb-i Bend* (İstanbul 1330) ve *Irak Ordusuna Hitab* (İstanbul 1335) adlarını taşıyan küçük hacimli manzum eserleri basılmıştır. *Rüyâ*'da, son yüzyılda büyük gelişme gösteren Batı dünyası karşısında gerileyen İslâm âleminin içinde bulunduğu zafiyeti anlatan ve aynı konuyu *Terkîb-i Bend*'de de ele alan Haydarîzâde, *Irak Ordusuna Hitab* adlı eserinde Bağdat'ın eski ihtişamına, bir Osmanlı eyaleti olarak Irak'ın gösterdiği parlak gelişmeye ve bölgenin İngiliz işgaline uğramasına temas ettikten sonra Osmanlı halifesinin Irak halkına ve Osmanlı ordusuna yaptığı hitabını duygulu mısralarla ifade eder.

BİBLİYOGRAFYA :

İstanbul Şer'iyye Sicilleri Arşivi, Ulemâ Dosyaları, nr. 2029; İstanbul Şer'iyye Sicilleri Arşivi, *Ulemâ Sicil Defteri*, I, 404; İbnülemin, *Son Sadrazamlar*, XI, 1717, 1721, 1723, 1727; XIII, 2041, 2071; XIV, 2111, 2123; Ali Fuat Türkogeldi, *Görüp İştittiklerim*, Ankara 1951, s. 163-165, 180, 249, 255-258, 262; Danışmend, *Kronoloji*, s. 163-164, nr. 176, 177, 181, 182; Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsi*, İstanbul 1980, II, 169-172; Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, İstanbul 1993, II, 45, 63, 124-125, 129, 226, 319; Metin Ayışığı, *Mareşal Ahmed İzzet Paşa. Askerî ve Siyâsî Hayatı*, Ankara 1997, s. 199; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Ankara 1998, I, 78-79, 145, 148, 172, 301-302, 383-384, 537; II, 173, 217, 297, 353, 381, 436; "Şeyhülislâm Efendi Hazretleriyle Mühim Bir Mülâkât", *Cerîde-i İlmiyye*, V/51, İstanbul 1338, s. 1619-1623; "İbrahim Efendi, Haydarî-zâde", *TA*, XIX, 505.

MEHMET İPŞİRLİ – KEMAL BEYDİLLİ

İBRÂHİM EFENDİ, Kuşadalı

(bk. KUŞADALI İBRÂHİM EFENDİ).

İBRÂHİM EFENDİ, Olanlar Şeyhi

(ö. 1065/1655)

Mutasavvıf - şair.

1000 (1591-92) yılında, bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan Köstendil livâsına bağlı Eğridere'de doğdu. "Dil-i Dâna Kasidesi"nde Melâmî-Hamzavî kutbu İdrîs-i Muhtefî ile (ö. 1024/1615) on beş yaşında iken görüşüğünü belirttiğine göre 1015 (1606) tarihinden önce İstanbul'a gelmiş ve bu yıllarda İdrîs-i Muhtefî'nin "kalbe